

Pohraničí českých zemí na pokračování (Dosídlování v padesátých letech 20. století)

*Lubomír Slezák**

Jakkoli již uplynulo více než půl století od konce druhé světové války, nemizí kontroverzní problematika odsunu českých Němců a následné osídlování pohraničí českých zemí Čechy a Slováků ze stránek vědeckých publikací, soudobého tisku či ze slovníku našich a německých politiků. Je to dokladem skutečnosti, že ne všechno se po válce zdařilo, že mnohé důsledky tehdejších bouřlivých, rozporuplných a někdy i protiprávních opatření stále přezívají v myšlení a jednání odsunutých i nových osídlenců a jejich potomků. Ani společenské vědy dodnes neprozkoumaly beze zbytku tuto kapitolu nejnovějších dějin.¹

Poválečný transfer německé menšiny z českých zemí příchod nových osídlenců slovanského původu představoval přesun zhruba pěti milionů lidí, tedy největší migrační pohyb v dějinách českého národa.² Výsledkem tohoto historického procesu byla zcela nová podoba pohraničí – v rovině národnostní, hospodářské, politické a kulturní. Zahájen byl v květnu 1945, po osvobození střední Evropy spojeneckými vojsky a ukončen na přelomu 1947–1948; ukončen v tom smyslu, že po odsunu německé menšiny se přesunulo do pohraničí tolik osídlenců z řad Čechů a Slováků, kolik bylo reálné v té době získat. Jejich počet byl sice výrazně nižší než odsunutých Němců, ale s tím se od počátku počítalo v plánech kompetentních osídlovacích orgánů.³ Ukončením osídlování se dosáhlo toho, že více než třetina teritoria západní části Československé republiky byla geograficky, hospodářsky, národnostně a politicky spojena s českým a moravskoslezským vnitrozemím v jeden souvislý celek, čímž byl naplněn hlavní cíl státní osídlovací politiky.

Ke dni 1. května 1945 bydlelo v pohraničí 3 325 000 obyvatel,⁴ z toho kolem 600 000 české a jiné než německé národnosti (18 %) a 2 725 000 Němců (82 %).⁵ V důsledku jednak

* Doc. PhDr. Lubomír Slezák, DrSc. – vědecký pracovník; Historický ústav AV ČR v. v. i. (pobočka Brno) (zimova@brno.avcr.cz).

1 Publikace s tematikou odsunu a osídlování se dnes počítají na stovky, ale většinou jde o práce, analyzující a hodnotící dílčí aspekty obou fenoménů. Chybí také edice archivních pramenů centrálních institucí, ačkoli jsou vesměs již zpracované, odtajněné, badatelům běžně přístupné. Z domácích autorů, publikujících výsledky svých výzkumů po listopadu 1989, nutno uvést na prvním místě T. Staňka a A. von Arburga. Zvláště poslední zcela inspirativním způsobem přispěl k posunu v bádání o vystěhování Němců a osídlování pohraničních krajů. Mezi nejprínosnější patří také práce, které zveřejnili T. Dvořák, T. Grulich, K. Kaplan, Q. Kastner, J. Kučera, V. Kural, H. Nosková, R. Prokop, Z. Radvanovský a J. Sláma.

2 Nejnovější práci, která se pokouší o souhrnné zpracování všech podstatných stránek osídlovacího procesu v pohraničních oblastech Čech, Moravy a Slezska, je kolektivní monografie tří autorů: Čapka, F.– Slezák, L. – Vaculík, J. (2005): *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno, 2005. 358 s.

3 Bezprostředně poválečné diskuse o tom, kolik nových osídlenců bude potřeba pro pohraničí po odsunu českých Němců, vyústily v přijetí návrhu Státního úřadu statistického. Odborníci v něm konstatovali, že odsunem Němců by mohlo dojít k poklesu počtu obyvatel celých českých zemí zhruba o 25 % oproti roku 1930 (v době zveřejnění materiálu SÚS byl organizovaný odsun Němců teprve v počátcích a bylo možné jen odhadovat, jak celá operace skončí). Znamenalo to, že jakmile by se v pohraničí usadilo 75 % počtu veškerého obyvatelstva z roku 1930, bylo možné považovat jeho osídlení za vyřešené. Tato rámcová představa pak dominovala v celém procesu osídlování. Viz: Šebesta, J. – Srb, V. (1946): *Jak postupuje osídlování?* In: Statistický zpravodaj, 1946, č. 7–8, s. 223 an.

4 Podle statistiky vydaných potravinových lístků.

5 Zprávy a rozborů Státního úřadu statistického (SÚS), řada Dem., Praha, 1960. *Osídlení českého pohraničí v letech 1945–1959*, s. 7–8.

divokého vyhánění německého obyvatelstva v mezidobí od května do září 1945, jednak organizovaného odsunu počínaje lednem 1946 a současně příchodu nových osídlenců se situace v pohraničních krajích radikálně změnila. Podle ústředních osídlovacích orgánů v nich žilo koncem března 1947 celkem 2 496 836 obyvatel, z čehož bylo 161 848 příslušníků německé menšiny.⁶ Podle ministra vnitra V. Noska se tehdy nacházelo v pohraničí 93,5 % Čechů a Slováků a jen 6,5 % příslušníků německé menšiny.⁷

Ze zbytků původního obyvatelstva a nových osídlenců, sociálně a kulturně silně heterogenních, se v pohraničí jen velmi pomalu a obtížně formovala nová, stejnorodá společnost s novými sociálními vazbami a obecnými hodnotami soužití. Nejpodstatnější byly sociální rozdíly a difference ve vývojovém stupni, typické především pro reemigranty, zvláště pro ty, kteří přicházeli z hospodářsky a kulturně retardovaných oblastí. K tomu se přidávaly odlišnosti náboženské, kulturní aj. Pozitivním rysem bylo změněné věkové složení tamního obyvatelstva. Pohraničí bylo podstatně „mladší“ než vnitrozemí, přičemž bylo možné podobný vývoj očekávat, víme-li, že v takových dějinných situacích, jakými bylo osídlování pohraničí, se stěhují lidé převážně mladších a středních věkových skupin, čili osoby v nejlepším produktivním věku, které hledají v novém působišti možnost dlouhodobého životního zakotvení. To vše nakonec potvrdily i výsledky prvního poválečného celostátního sčítání obyvatelstva v Československu, zveřejněného v roce 1950.⁸ Příchod do pohraničí převážně mladších obyvatel vedl k vysokému vzestupu sňatečnosti a porodnosti, a tím i k vysokým populačním přírůstkům.⁹

Z demografických pramenů, především z mapových přehledů je patrné, že po odsunu Němců došlo ke snížení hustoty osídlení v celé zemi, přičemž v pohraničí bylo toto snížení větší.¹⁰ Existovaly však rozdíly. Např. v pohraničních zemědělských okresech Loket, Bílina, Žatec a Litoměřice byla hustota obyvatel větší, než v některých zemědělských okresech vnitrozemských, což platilo i pro silně osídlené průmyslové okresy severní a severozápadní části českého pohraničí.¹¹ Na sklonku roku 1947 sdělil ministr vnitra V. Nosek, že v 7 správních a 11 soudních okresech pohraničí byly silně nedosídlené desítky venkovských obcí.¹² Nerovnoměrnost v osídlování jevila tendenci dále se prohlubovat. V roce 1948 se objevily mezi nedosídlenými regiony pohraničí především okresy v podhorských a horských oblastech, málo příznivých pro zemědělské podnikání. Ve 29 z nich bylo zjištěno 364 jen slabě obsazených venkovských obcí, nejvíce v jižních Čechách na okrese Kaplice.¹³ Nedostatečně osídlené regiony pohraničí představovaly v roce 1947 kolem 16 % jeho celkové rozlohy. Jestliže v celém pohraničí byla v roce 1930 hustota

6 Národní archiv (NA) Praha, fond (f.) ministerstvo vnitra – Nosek (MV-N), karton (k.) 122, inventární číslo (i. č.) 46. *Civilní obyvatelstvo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku podle stavu 30. března 1947*. Dále Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky (PSP ČR) Praha. *Zpráva ministra vnitra V. Noska o průběhu a provádění osídlovací politiky na schůzi osídlovacího výboru ÚNS 9. 6. 1947*.

7 NA Praha, f. MV-N, k. 122, i. č. 46. Data, osvětlující blíže rozsah našeho osídlovacího díla. Uvedená čísla o zalidněnosti pohraničí nebyla konečná; měnila se s postupem měsíců, a to jak v důsledku pokračujících individuálních odchodů Němců, tak i příchodu nových osídlenců. Proto se i v literatuře uvádějí počty Němců, nacházejících se v pohraničí v první polovině roku 1947, v rozmezí od 140 000 do 160 000 a více. Viz např. Kreysa, M. (1947): *České pohraničí*. Praha, 1947, s. 24.

8 Viz: Československá statistika, sv. 184, řada VI. Sčítání lidu, sešit 15. Praha, 1951, s. 542.

9 Srovnej mapy Státního úřadu statistického o porodnosti a procentu dětí do 5 let z veškerého obyvatelstva v českých zemích roku 1946 v publikaci Slezák, L. (1978): *Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce*. Brno, 1978, s. 155 a 158. Dále Srb, V. (1947): *Věkové složení českého obyvatelstva*. In Statistický obzor, 1947, č. 1, s. 78.

10 Jureček, Z. (1948): *Hustota a koncentrace obyvatelstva v Československu*. In Statistický zpravodaj, 1948, č. 2, s. 51.

11 Statistika a demografové zařazovali mezi zemědělské okresy takové, které měly v Čechách nejméně 30% a ve Slezsku 35% obyvatel spjatých se zemědělstvím, lesnictvím a rybníkářstvím.

12 *Svobodné noviny*, 20. 11. 1947.

13 *Poslední příležitost k osídlení*. Praha, 1948, s. 15 an.

obyvatel 127 osob na 1 km², koncem roku 1952 představovala 84 obyvatel na 1 km². Byla tak o 33,9 % menší, takže to vypadalo, že pohraničí bylo osídleno jen z 66,1 %. Protože však celé české země měly v roce 1952 oproti roku 1930 nižší hustotu o 14,1 %, snížilo se „nedosídlení“ pohraničí z 33,9 % na 19,8 %. ¹⁴

Nebylo proto překvapením, že brzy po odsunu Němců se v pohraničí začal pociťovat nedostatek pracovních sil, což vedlo až k omezování výroby v některých průmyslových odvětvích. M. Kreysa, předseda Osídlovacího úřadu tehdy přiznal, že „následky úbytku obyvatelstva odsunem dolehnou... na pohraničí tíživěji než na vnitrozemí“. ¹⁵ Dobové dokumenty také jednoznačně vypovídají o tom, že osídlovací proces začal na sklonku roku 1947 ztrácet na intenzitě. Jeden z důvodů tkvěl v tom, že se jednak vyčerpaly vnitřní zdroje obyvatelstva, jednak se stabilizovala ekonomika spolu s nabídkou pracovních příležitostí ve vnitrozemí, čímž poklesly počty těch, kteří uvažovali o odchodu do pohraničí.

Dalším, možná dokonce hlavním důvodem „nedosídlení“ byla nepřetržitá a rozsáhlá fluktuace osídlenců. Osídlování totiž nutno chápat nejen jako příchody osídlenců, ale i jejich odchody, resp. útoky zpět do vnitrozemí. Obě strany tohoto migračního pohybu se vzájemně prolínaly, jednou převládla první, jindy druhá, ale zůstává skutečností, že fluktuace provázela celý proces osídlování.

Na sklonku roku 1946, hlavně však v roce 1947, se začal v osídlování prosazovat nový, pro většinu aktérů nečekaný trend: zatímco do té doby dominoval příliv osídlenců nad jejich odchody, v dalších měsících a letech se situace obrátila – odchody začaly převažovat nad příchody, přičemž „na vině“ byli především osídlenci zemědělství. Místo zalidňování se pohraniční venkov začal vyliďňovat. Byl to signál, že něco není v pořádku, že se nedaří naplňovat původní cíle osídlovací politiky. V souhrnné zprávě ministerstva zemědělství z jara 1949 se uvádí, že od května 1945 do 31. prosince 1948 odešlo z pohraničí přes 27 000 zemědělských osídlenců, což představovalo zhruba 20 % celkového počtu (jen malá část jejich majetků byla pak obsazena novými národními správci, ostatní zůstávaly opuštěné). ¹⁶ Národní pozemkový fond kalkuloval s tím, že uvedený trend bude pokračovat, a odhadoval počet zemědělských osídlenců, kteří z pohraničí odejdou, na 23–24 %, tedy téměř na jednu čtvrtinu. ¹⁷ Tento odhad se brzy naplnil: do konce roku 1949 vzrostla celková suma „odešlých“ zemědělských osídlenců na 35 886 osob, přičemž v jednotlivých letech byla situace následující: v roce 1946 to bylo 1 525, v roce 1947 již 8 666, v roce 1948 17 455 a v roce 1949 8 240. ¹⁸ Nepřekvapuje, že nejvíce návratů do vnitrozemí bylo zaregistrováno v roce 1948. Výrazně k tomu přispěla rozhodnutí akčních výborů Národní fronty, likvidujících po únoru politické odpůrce, kteří houfně z pohraničí utíkali. A že v následujícím roce 1949 poklesly počty vracejících se zhruba na polovinu? Odpověď je jednoduchá a je obsažena v citované zprávě *Budování a rozvoj JZD v pohraničí*: „... v okresech a obcích je užíváno drastických opatření, aby odchod osídlenců byl znemožněn“. ¹⁹

14 Zprávy a rozborů SÚS, R-1, Praha, 1953. *Osídlení pohraničí v letech 1945–1952*, s. VIII.

15 Tamtéž.

16 NA Praha, f. ministerstvo zemědělství – sekretariát (MZ-S), 1945–1960, k. 192, i. č. 106–107. *Zpráva o provádění pozemkové reformy k 1. březnu 1949*. Srovnej Slezák, L. (1979): *Cenný dokument o pozemkové reformě v Československu*. In *Dějiny socialistického Československa*. Studie a materiály. Praha, 1979, s. 275–293.

17 Tamtéž, s. 285.

18 NA Praha, f. 02/4, sekretariát ÚV KSČ, 1945–1951, sv. 10, a. j. 109/3. *Budování a rozvoj JZD v pohraničí*. Tato relativně kritická a ve své době utajovaná zpráva z 10. 3. 1950, vyhotovená ministerstvem zemědělství pro sekretariát ÚV KSČ, je opublikována jako příloha č. 18 v publikaci Čapka, F. – Slezák, L. – Vaculík, J.: *Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, c. d. s. 303–306.

19 Tamtéž.

Na poradě zástupců ministerstva zemědělství, Národního pozemkového fondu, Jednotného svazu českých zemědělců a ministerstva výživy, konané 28.10.1949, bylo konstatováno, že situace je katastrofální: „Dochází k tomu, že odcházejí najednou celé obce a nedá se tomu nijak bránit... Přídělci mizí i proti zákazu a prostě utekou a nechají úplně prázdné usedlosti.“²⁰ V té době odcházeli nejen zemědělci, ale i osídlenci z nezemědělských odvětví. V obecné rovině byla tato silící fluktuace výrazem celospolečenské politické krize v době kolem února 1948, což však představitelé KSČ, která měla rozhodující vliv na formy a metody osídlování, nebyli ochotni přiznat.²¹ Tato nová, pro osídlování pohraničí nepříznivá tendence naznačovala, že bude mnohem obtížnější osídlenec v pohraničí udržet, než je do něj získat. A že nejtěžší vůbec bude přestavba hospodářské struktury pohraničí a s ní také asimilace nesourodé masy osídlenců.

Únorem 1948, převzetím všech mocenských pozic v zemi komunistickou stranou, skončila počáteční velká etapa v poválečném vývoji pohraničí, charakterizovaná odsunem Němců a jeho novým osídlením. Po ní následovala etapa druhá, která trvala zhruba do roku 1953 a během níž byly ještě po nějaký čas dokončovány nedořešené úkoly z minula, ale natolik v odlišných politických podmínkách, že již ani nelze hovořit o osídlování v původním slova smyslu. Mnohé procesy ve vztahu mezi pohraničím a vnitrozemím se stále ještě prosazovaly živelně, byť v prostředí již počínajícího centrálně řízeného a kontrolovaného hospodářského a politického systému. V době od 22. května 1947 do 1. března 1950 došlo v pohraničí k přirozenému přírůstku 128 000 obyvatel. V důsledku odchodů ale ubylo 77 000 osob, takže celkově vzrostl počet obyvatel v pohraničních regionech o 51 000 jedinců.²² Tento směr vývoje ještě nějaký čas pokračoval. Od 1. března 1950 do podzimu 1953 představoval populační nárůst v pohraničí 152 000 obyvatel; odchod 32 000 osídlenců však znamenal, že v pohraničí přibýlo za uvedené necelé čtyři roky 120 000 obyvatel.²³ Za celou druhou etapu přibýlo v pohraničí 7,4 % obyvatelstva, zatímco ve vnitrozemí jen 5,1 %. Hustota obyvatelstva vzrostla v pohraničních regionech na 86 osob na 1 km² (oproti 84 osobám v roce 1952).

Budeme-li sledovat jednotlivé okresy pohraničí na počátku padesátých let, tedy v druhé etapě vývoje pohraničí, zjistíme, že největší podíl na návratech osídlenců do vnitrozemí měly zemědělské okresy, přičemž mezi odcházejícími dominovali taktéž osídlenci zemědělství (v průmyslových okresech vystěhovalectví pomalu sláblo). V nejvyšších orgánech komunistické strany a na ministerstvech došlo proto k rozhodnutí věnovat v pohraničí do budoucna hlavní pozornost zemědělským okresům. Navržená opatření byla vyhlášena a prosazována v další, třetí etapě poválečného vývoje pohraničí. Její počátek je v podzimních měsících roku 1953, odkdy se také začíná hovořit o novém způsobu osídlování, pro který se v dobové publicistice vžil název *dosídlování*.²⁴ Třetí etapa byla ze všech nejdelší, protáhla se do konce padesátých let, přičemž i v následujícím desetiletí se můžeme s tímto termínem občas setkat např. ve vládních dokumentech či materiálech statistických úřadů.

V polovině září 1953 bylo přijato vládní usnesení, v němž byla samostatná část věnovaná zemědělským problémům pohraničí. V ní se nařizovalo provést „...revizi

20 NA Praha, f. MZ-S, 1945–1960, k. 371, i. č. 191. *Osídlená půda – opouštění přídělů*, s. 3.

21 Srovnej Gottwald, K. (1955): *Spisy XII*. Praha, 1955, s. 356–360.

22 Zprávy a rozborů SÚS, řada Dem., Praha, 1960. *Osídlení českého pohraničí v letech 1945–1959*, s. 20.

23 Tamtéž, s. 22.

24 Pod *dosídlováním* se rozumělo získávání obyvatelstva do pohraničí jakoukoli cestou (nejen organizovaným náboem) a hlavně jeho udržení v těch regionech a okresech, na jejichž konsolidaci měla společnost prvořadý zájem. V dobových materiálech se můžeme setkat také s termínem *doosídlování* (statistikové). Významné bylo rozhodnutí o tom, že potřební zemědělci (pokud možno i s rodinami) měli být získáváni do nedostatečně osídlených regionů nejen z vnitrozemí, ale i z těch pohraničních okresů, kde byl zemědělských osídlenců relativní dostatek.

organizovaného náboru pracovních sil v zemědělských oblastech a okamžitě zastavit organizovaný nábor z pohraničních krajů a okresů, kde je nedostatek pracovních sil v zemědělství“.²⁵ Lidé, především mladí, měli být získáváni pro „dobrovolné přesídlení do těch pohraničních oblastí, které jsou nedostatečně osídleny“.²⁶ Nové posily měly směřovat do tří krajů – České Budějovice, Plzeň a Karlovy Vary. Tamním jednotným zemědělským družstvům měly být poskytnuty finanční úlevy, např. za práci strojních a traktorových stanic nebo při nákupu umělých hnojiv. Ředitelům státních statků byly určeny progresivní prémie za úspěšné hospodaření na převzaté půdě, do té doby ležící ladem. Z objemu bytové výstavby státních statků v rámci celých českých zemí bylo do budoucna určeno 60 % pro bytovou výstavbu v pohraničí aj.²⁷

Shora vyčleněné pohraniční kraje byly v roce 1954 doplněny o některé okresy severní a jižní Moravy, takže takto vymezené pohraničí představovalo 27 okresů a město Karlovy Vary, dohromady 28 správních jednotek, v nichž žilo 867 000 obyvatel.²⁸ Při dosídlování v padesátých letech se počty pohraničních okresů, jichž se celá akce týkala, často měnily. V roce 1954 jich bylo vytypováno 28, v roce 1955–37, 1956–27, 1957–41, 1958–35, 1959–39. Některé z okresů byly dosídlovány celé, jiné jen zčásti. S určitými okresy se v setkáváme v seznamech jen jednou a krátce, např. po dobu jednoho roku (Moravská Třebová, Svitavy, Lanškroun), s jinými po celé sledované období (v Čechách Český Krumlov, Kaplice, Prachovice, Vimperk, Stříbro, Aš, Cheb, Toužim a na Moravě Bruntál a Rýmařov).²⁹

V této souvislosti bude nutné seznámit se blíže s vládním usnesením č. 150 z 26. ledna 1954 o rozvoji hospodářství pohraničních okresů a s jeho plněním. Bylo zaměřeno na zemědělství, s perspektivou na několik let a v nejobecnější podobě v něm byly zformulovány následující úkoly: zajistit rozvoj zemědělské výroby v závislosti na přírodních a ekonomických podmínkách, zabezpečit dobrovolné přesídlení pracovníků z vnitrozemí a zlepšit sociální a kulturní poměry v pohraničí. Plnění uvedených úkolů bylo sledováno a průběžně také vyhodnocováno. Jednu z obsáhlých prověrek uskutečnila kontrolně inspekční skupina ministerstva zemědělství a lesního hospodářství na počátku roku 1957 a kolegium ministra předložila obsáhlou zprávu z 11. března 1957, která zachytila průběh dosídlování za tři roky.³⁰ Členové skupiny navštívili zemědělské správy krajských národních výborů v Českých Budějovicích, v Karlových Varech, v Ústí nad Labem, v Hradci Králové, v Olomouci a v Brně a také několik JZD.³¹

Závěr šetření byl neradostný. Ukázalo se, že příslušné národní výbory věnovaly pozornost hlavně získání pracovních sil, přivítání nových osídlenců a vyplacení

25 *Zemědělské noviny* 16. září 1953. *Usnesení vlády Československé republiky o hlavních úkolech vlády v oboru hospodářské politiky v nejbližším období*. Tematikou pracovních sil v zemědělství se zabývalo také plenární zasedání ÚV KSČ v prosinci téhož roku. Viz *Zemědělské noviny* 19. prosince 1953.

26 V tomto vládním usnesení se termín *dosídlování* explicitně neobjevil, ale použil jej o několik měsíců později J. Nepomucký, tehdejší první náměstek ministra zemědělství. Viz jeho úvodník *Před dokončením osídlení našeho pohraničí*. *Zemědělské noviny* 7. února 1954.

27 *Zemědělské noviny* 16. září 1953. *Usnesení vlády Československé republiky o hlavních úkolech vlády v oboru hospodářské politiky v nejbližším období*.

28 Nepomucký, J.: *Před dokončením osídlení našeho pohraničí*, c. d.

29 Zprávy a rozborů SÚS řada Dem., Praha, 1957. *Čtyři roky dosídlování pohraničí*. Dosídlování se tehdy dostalo také na program jednání X. sjezdu KSČ v červnu 1954, kde bylo rozhodnuto zvýšit počet pracovníků trvale činných v zemědělství v pohraničních okresech nejméně o 70 000 osob. Srovnej: *Protokol X. řádného sjezdu KSČ*. Praha, 1954, s. 539.

30 NA Praha, f. MZ – kolegium, 1949–1962, k. 75, i. č. 551. *Zpráva z prověrky plnění vládního usnesení č. 150 z 26. 1. 1954 o dosídlení pohraničí*, s. 1.

31 Zde nutno upřesnit, že dosídlování pohraničí podle vládního usnesení č. 150 z 26. ledna 1954 zahrnovalo okresy deseti pohraničních krajů; vedle uvedených šesti krajů, které navštívila inspekční skupina ministerstva, to byly ještě Plzeň, Liberec, Jihlava a Ostrava.

jednorázových podpor. Další osud nově příchozích je většinou již nezajímá. Ještě horší to bylo s adaptací rodinných domků a bytů pro osídlence – byla zdlouhavá, nekvalitní a protože do některých se osídlenci stále nedostavovali (plán náboru nebyl nikdy splněn) musely být domky po čase opět opravovány. A protože i zlepšování podmínek pro práci a život nově příchozích vesměs vázlo, nelze se divit, že velká část „čerstvých“ osídlenců z pohraničí po krátkém čase opět odešla „za lepším“, což dokládají následující údaje: plán stanovil získat do konce roku 1956 celkem 26 034 nových zemědělců, získáno bylo jen 16 890, tedy 64,80 %. Protože však současně 3 862 osídlenců odešlo, jeví se splnění plánovaného počtu jen na 50,04 %.

Závěr komise byl jednoznačný: „Ve velké části pohraničních okresů stačí dosídlování pouze krýt úbytek obyvatelstva a jen v několika málo okresech došlo od roku 1954 k zvýšení počtu pracovníků trvale činných v zemědělství.“³²

Velký nepořádek byl zjištěn i v evidenci odchodů dosídlenců, když s mnohými nebylo provedeno vyrovnání dosídleneckých příspěvků. Např. v okrese Žatec odešlo do 15. ledna 1957 bez vyúčtování – neznámo kam – 35 dosídlenců se svými rodinami. V kraji Karlovy Vary činily pohledávky za 401 „zmizelými“ rodinami 1 300 000 Kč.³³ Lepší to nebylo ani s vytvářením potřebných materiálních a kulturních podmínek pro práci a život dosídlenců ze strany národních výborů. Styk s nimi, vyřizování jejich žádostí bylo ponecháno na libovůli několika funkcionářů státní správy. Vázlo zásobování potravinami, zvláště v malých obcích. Např. v kraji Karlovy Vary se v průběhu tří let dosídlování distribuční síť vůbec nerozšířila, takže 35 obcí stále zůstávalo bez prodejen a kulturní a osvětová činnost se omezovala na pořádání tanečních zábav.³⁴

Uvedené negativní skutečnosti, které zjistila kontrolní skupina ministerstva zemědělství a lesního hospodářství, se shodovaly také s výsledky průzkumu, provedeného koncem roku 1957 pracovníky Státního úřadu statistického v sedmi pohraničních okresech: Prachatice, Kadaň, Podbořany, Toužim, Nový Bor, Bruntál a Rýmařov. Inspektoři za pomoci okresních osídlovacích tajemníků zjistili, že v průběhu roku 1957 bylo sice získáno do uvedených okresů 741 zemědělských dosídlenců, ale současně 402 odešlo. Aktivum 339 dosídlenců představovalo splnění plánovaného počtu jen na 45,7 %.³⁵

Odkud noví osídlenci přicházeli? Ze 183 dotazníků ze sedmi okresů vyplynulo, že 62,3 % přišlo z vnitrozemí, ze Slovenska 23,5 %, z jiných okresů pohraničí 14,2 % a 3,3 % dotázaných místo příchodu neudalo.³⁶ A po jaké době odcházeli? Téměř polovina (44,8 %) po dvouletém pobytu, třetina (28,4 %) po jednom roce, 15,9 % po více než třech letech a zhruba desetina (10,9 %) odešla do jednoho roku. Šetření také prokázalo, že mnozí osídlenci již při příchodu ve skrytu duše zvažovali možnosti návratu, samozřejmě podle toho, jaké podepsali závazky a hlavně po vyčerpání nejrůznějších podpor, které od státu obdrželi. Neprováděli proto žádná vylepšení svého bydlení, takže po jejich odchodu bylo nutné domky opět s velkými náklady opravovat.³⁷

32 Tamtéž, s. 3.

33 Tamtéž, s. 7.

34 Tamtéž, s. 9.

35 Zprávy a rozborů SÚS, řada T, Praha 1958. *Příčiny odchodů z pohraničí*, s. 4. Nešlo jenom o zemědělce. Celková migrační situace byla v těchto okresech alarmující. V průběhu roku 1957 se do nich přistěhovalo celkem 6 633 osob nejrůznějších profesí, ale za stejnou dobu se jich 9 572 odstěhovalo, což představovalo pokles počtu všeho obyvatelstva o 2 939. Tamtéž, s. 3.

36 Propočteno a upraveno podle tabulek z publikace *Příčiny odchodů z pohraničí*, s. 6 an. Srovnej: Zprávy a rozborů SÚS, řada T, Praha, 1958.

37 Tamtéž, s. 5.

Pomocí dalších 588 dotazníků zjistili inspektoři SÚS také příčiny odchodů osídlenců. Nejčastěji uváděným důvodem byla špatná pracovní morálka – 20,2 % (za hlavní její označovali okresní osídlovací tajemníci, samotní osídlenci uváděli jako prvořadou příčinu nízký příjem) nemoc – 17,5 %, nízký příjem – 14,7 %, svévolný odchod 9,3 %, alkoholismus 7,6 %, nespokojenost s místními poměry – 4,4 %, nesrovnalosti s okolím – 3,3 % a nevyhovující bydlení – 3,3 %. Na druhé místo vůbec, co do četnosti odchodů, se dostala skupina důvodů, označených jako *ostatní* – 19,7 % (nástup vojenské služby, vyhoření usedlosti, trestný čin aj.).³⁸

Dosídlování pohraničí neplnilo v té době hlavní cíl – rozvoj zemědělské výroby. Její úroveň byla nesrovnatelná s výsledky dosahovanými ve vnitrozemí. Příčin bylo několik – permanentní nedostatek pracovních sil v důsledku nekončící fluktuace osídlenců, špatná pracovní morálka těch kteří zůstávali, protože se neměli kam vrátit. Všechno ještě prohlubovala nejistota, pokud jde o právní záruky kolem nabytých majetků, která provázela osídlence od jejich příchodu do pohraničí po květnu 1945. Čas od času se totiž objevovala v denním tisku a v projevech zástupců nekomunistických stran varování, že pokud by se komunistům podařilo získat v zemi absolutní moc, prosadí program rychlé kolektivizace zemědělství podle sovětského vzoru. Představitelé KSČ tyto obavy vyvraceli a označovali je za politickou propagandu. Odmítl je např. komunistický ministr zemědělství J. Ďuriš v létě 1945 v projevu na konferenci krajských funkcionářů KSČ.³⁹ Také v exposé na schůzi zemědělského výboru Prozatímního národního shromáždění na sklonku roku 1945 slíbil rolníkům, že „...nikto na ich súkromné vlastníctvo nebude siahat’ a predovšetkým nikto nebude bez ich súhlasu čokolvek menit’ na hospodárskej konštrukcii a ich forme hospodárenia“.⁴⁰ Dokonce ještě v únoru 1948, v předvečer komunistického puče, na schůzi zemědělského výboru Ústavodárného národního shromáždění reagoval J. Ďuriš na tvrzení lidoveckého poslance Nermutě, že komunisté usilují o to, aby veškerá půda skončila v československých kolchozech důtklivou poznámkou, že „...žiadne kolchozy a sovchozy nebudeme robit“.⁴¹

Navzdory tomu pochybnosti u osídlenců přetrvávaly, a to přesto, že již na jaře a v létě 1946 obdrželi 118 000 dekretů o vlastnictví zemědělského majetku a brzy nato se začalo také s jeho zaknihováním.⁴² Pro osídlence mohl být možná určitým varováním již samotný způsob přidělování zkonfiskované půdy v průběhu tří etap poválečné pozemkové reformy. Nejvíce půdy do soukromého vlastnictví – v souhrnu – skutečně obdrželi v letech 1945–1949 drobní přidělci zvláště v pohraničí (59,8 %). Ale současně, jak šel čas a jak se postupně přecházelo od první etapy pozemkové reformy k druhé a třetí, byl stále více preferován státní a družstevní sektor. Zatímco soukromým přidělcům připadlo v první etapě 72,7 %, v druhé 25,8 % a ve třetí dokonce jen 3,6 % zkonfiskované půdy, státnímu a družstevnímu sektoru, reprezentovanému státními statky a rodícími se JZD – 11,3 %, 55,6 % a 76,6 % půdy.⁴³ Čísla opravňují k jednoznačnému závěru: ze strany komunistů šlo v letech 1945–1949 o naplňování taktiky postupného omezování soukromého sektoru zemědělství (nebo alespoň jeho nerozšiřování) při současné podpoře rodícího se sektoru státního a družstevního.

38 Tamtéž, s. 12–14.

39 Dvořáková, E. – Lesjuk, O. (1967): *Československá společnost a komunisté v letech 1945–1948*. Praha, 1967, s. 52–53.

40 Archiv PSP ČR Praha. *Schůze zemědělského výboru PNS 28. 11. 1945*, s. 3.

41 Tamtéž. *Schůze zemědělského výboru ÚNS 1. 2. 1948*.

42 *Osídlování*, roč. 1, č. 11, s. 233.

43 *Pozemková reforma 1945–1948*; podle stavu k 1. 5. 1951. In: *Statistická ročenka 1956*. Praha, 1958, s. 19.

Naznačená atmosféra jenom posilovala liknavost osídlenců při splácení dlužných částek za přidělený zemědělský majetek. Jak velká byla jeho konečná finanční hodnota se dlouho nevědělo. Technické operace, nezbytné k definitivnímu uzavření přidělového řízení se totiž protáhly až do roku 1950, takže do té doby se hodnota přiděleného majetku v korunách pouze více či méně kvalifikovaně odhadovala. Národní pozemkový fond ji ocenil sumou 8 087 645 185 Kčs, ministerstvo vnitra 9 500 000 000 Kč.⁴⁴ Do roku 1948 (včetně) zaplatili přidělci z této částky jen kolem 12 %, do konce roku 1950 19 %.⁴⁵

Zemědělští osídlenci odcházeli do pohraničí především pro mnohokrát opakovaný slib, že obdrží půdu (a majetky vůbec) natrvalo do soukromého vlastnictví. Po komunistickém převratu v únoru 1948 se však varování předúnorových nekomunistických stran začalo naplňovat. Počínaje rokem 1949 začal komunistický režim prosazovat program tzv. socialistické přestavby zemědělství cestou násilné likvidace soukromého vlastnictví a budování kolektivních hospodářství v podobě jednotných zemědělských družstev a státních statků jako údajně vyšších forem podnikání. V počáteční fázi této socializace vyjadřovali mnozí osídlenci svůj nesouhlas s novou politikou buď opuštěním svých přidělů a odchodem z pohraničí vůbec, nebo alespoň přechodem do jiných regionů pohraničí, mimo zemědělství. Všechny těchto skutečností si byli vědomi i organizátoři osídlování. Na poradě na ministerstvu zemědělství a lesního hospodářství 28. 10. 1949, kde se tyto odchody projednávaly, bylo přiznáno, že přidělci „...na všechny domluvy, popřípadě pohrůžky zákonnými opatřeními odpovídají, že nevěří, že půda zůstane v jejich vlastnictví a zavrhuje vyšší formy zemědělské výroby. V pohraničí se argumentuje tím, že přidělci zaplatí přiděly a přiděl se jim stejně vezme“.⁴⁶

Zde však nutno připomenout, že odpor osídlenců proti požadovanému vstupu do JZD byl v pohraničí přece jen výrazně slabší, než u zemědělců ve vnitrozemí. V pohraničí se totiž naskytla příležitost zbavit se jednou provždy všech finančních závazků vůči státu právě vstupem do JZD. Dílčích předpisů, které to umožňovaly existovalo několik,⁴⁷ přičemž ucelenější podobu dostaly na schůzi kolegia ministra zemědělství počátkem roku 1956, při přípravě vládního usnesení, v němž se mj. konstatovalo: „Zastavuje se placení splátek za majetek vnesený do společného hospodaření a za půdu u těch přidělců – členů JZD IV. typu a členů JZD III. typu, kde peněžní důchod družstva je rozdělován výhradně podle pracovních jednotek.“⁴⁸ Půda se v takovém případě předávala do bezplatného trvalého užívání JZD a aby stát zkomplikoval možné pokusy o vystoupení z družstva, bylo uloženo obnovit v takových případech platební povinnost přidělce. Od osídlenců, i nadále odmítajících vstoupit do JZD, měly být pohledávky rozloženy tak, aby mohly být splaceny nejpozději do 10 let.⁴⁹

44 *Zpráva o činnosti NPF za dobu od jeho zřízení v roce 1945 do konce roku 1948*, s. 19. Viz NA Praha, f. 100/1, Generální sekretariát (GS) – ÚV KSČ, 1945–1951, k. 157, a. j. 1019. Dále zpráva ministerstva vnitra *Hospodářské výsledky osídlení a fondů (FNO a NPF)*, část II, s. 4. Tamtéž, sv. 180, a. j. 1125.

45 NA Praha, f. 02/4, sekretariát ÚV KSČ, 1945–1951, sv. 10, a. j. 109/3 *Budování a rozvoj JZD v pohraničí*, s. 4. Vedle osídlenců, kteří, ač neradi, splatili malou část svých dluhů, byli mnozí, kteří neodvedli do státní pokladny ani korunu. V polovině roku 1949 bylo takových skalních neplatičů mezi zemědělskými osídlenci např. na okrese Znojmo 35,4 %, na okrese Mikulov 39,5 % a na okrese Moravský Krumlov dokonce 41,5 %. Moravský zemský archiv (MZA) Brno, f. pobočka Národního pozemkového fondu (NPF) Brno, karton (k.) 41.

46 NA Praha, f. MZ-S, 1945–1960, k. 371, i. č. 191. *Osídlená půda – opouštění přidělů*, s. 3.

47 Již koncem roku 1949 se doporučovalo v obsáhlém elaborátu ministru zemědělství zbavit osídlence povinnosti platit za přidělenou půdu za předpokladu, že ji převedou do JZD. Viz NA Praha, f. MZ-S, 1945–1960, k. 371, i. č. 191. *Problémy zemědělství v pohraničí*, s. 3–6. Tamtéž, f. MZ-kolegium, 1949–1962, k. 36, i. č. 302. Schůze kolegia č. 287 z roku 1952. *Návrh směrnice o poskytování výhod pro JZD v pohraničí z 30. října 1952*.

48 NA Praha, f. MZ-kolegium, 1949–1962, k. 61, i. č. 492. *Schůze kolegia z 2. února 1956*, s. 2.

49 Tamtéž.

Vstup do JZD se stal pro osídlence nejschůdnějším způsobem, jak přenést starosti o soukromá hospodářství na bedra družstevního kolektivu, potažmo státu. Proto ani nepřekvapuje zjištění statistiků, že v rámci celé země byla nejrychleji zakládána JZD v pohraničí, především v okresech, které byly zařazovány do akce dosídlování pohraničí.⁵⁰ Stejně tak bylo logické, že na rozdíl od vnitrozemí, kde nově založená družstva setrvala poměrně dlouho na úrovni I., ale hlavně II. typu (v praxi se většinou začínalo II. typem, v němž byla společná práce oceňována podle přijatých norem, ale úroda se rozdělovala podle výměry vložené půdy), v pohraničí usilovali osídlenci-družstevníci o co nejrychlejší přechod na III. a IV. typ JZD. Samotný osud družstev byl přitom většinou z nich, jak brzy prokázaly výsledky hospodaření, lhostejný. Jak jinak vysvětlit skutečnost, že JZD v pohraničí patřila po celá padesátá léta k hospodářsky nejslabším? Ze všech tzv. *zaostávajících* JZD v českých zemích v roce 1957 bylo 47 %, tedy téměř polovina, v pohraničních okresech (pro ilustraci: na Slovensku bylo tehdy 78 % *zaostávajících* JZD v jižních pohraničních oblastech, v Košickém a Nitranském kraji).⁵¹ Taktéž v předcházejícím roce 1956 bylo v rámci českých zemí zaznamenáno nejvíce *zaostávajících* JZD v pohraničí: v okrese Aš (70 %), v okresech Děčín a Karlovy Vary (shodně 47,7 %), Liberec (47,0 %), Bruntál (36,0 %), Ústí nad Labem (32,0 %) a Litoměřice (30 %).⁵²

Pro zemědělství v pohraničí byla v padesátých letech charakteristická především velmi nízká intenzita výroby. Ministerští úředníci zjistili v roce 1958, že v 350 JZD, vytypovaných z 15 okresů pohraničí v bramborářské oblasti, byla o 27% nižší intenzita výroby, než byl průměr celé bramborářské oblasti českých zemí.⁵³ To se přirozeně promítlo do nižších hrubých a čistých peněžních příjmů a následně i nízké hmotné zainteresovanosti družstevníků. Celková stagnace a v mnoha případech i ekonomický úpadek na sebe nedaly dlouho čekat. Podobný efekt hospodaření za léta 1953–1955 byl zjištěn v 10 JZD na okrese Aš v kraji Karlovy Vary. Přes početní nárůst družstevníků a zvětšení výměry zemědělské i orné půdy došlo k citelnému poklesu průměrných hektarových výnosů, včetně krmných plodin a brambor. Nižší krmivová základna vedla ke snížení stavů hospodářských zvířat na 100 ha zemědělské půdy. Vše pak skončilo poklesem tržeb a snížením úrovně pracovní jednotky. Podle výhledu na rok 1956 měla klesnout její průměrná hodnota v uvedených JZD na – 4,70 Kčs, čímž by se družstva dostala na úroveň úpadkových hospodářství. Výsledky prověrek hospodaření v JZD několika dalších okresů byly velmi podobné stavu na okrese Aš a vedly kontrolory ke konstatování, že je lze „zevšeobecnit na celou horskou a podhorskou oblast“.⁵⁴ Na příslušných ministerstvech a v orgánech KSČ se o neutěšené situaci v pohraničí mnohokrát jednalo. Připouštělo se, že po léta přetrvávají JZD, která nejsou vzorem předností družstevní velkovýroby,⁵⁵ že „...máme ještě řadu družstev, která hospodaří velmi špatně a vyplácejí nízkou hodnotu pracovní jednotky, nebo vykazují

50 NA Praha, f. MZ-S, 1945–1960, k. 371, i. č. 191. *Problémy zemědělství v pohraničí*, s. 3.

51 NA Praha, f. MZ-kolegium, 1949–1962, k. 85, i. č. 595. *Schůze kolegia 10. ledna 1958*. Mezi *zaostávající* JZD byla v padesátých letech zařazována družstva, v nichž výše odměny za pracovní jednotku nepřesáhla 8 Kčs (v přepočtu po měnové reformě v roce 1953). Dětila se do skupin: v první byla JZD se znaky *úpadkových hospodářství* (hodnota pracovní jednotky byla buď minusová, nebo maximálně do 5 Kčs), do druhé spadala JZD *silně zaostávající* (odměna za pracovní jednotku byla v rozmezí 5–8 Kčs) a ve třetí se nacházela skupina družstev *ekonomicky slabých* (hodnota pracovní jednotky se pohybovala mezi 8–12 Kčs). Obecně pro *zaostávající* JZD platilo, že odměna za práci v nich byla hluboko pod hranici hmotné zainteresovanosti družstevníků, anebo, jako v případě *ekonomicky slabých*, na její dolní hranici.

52 Tamtéž.

53 Tamtéž, k. 91, i. č. 626. *Schůze kolegia 21. srpna 1958*.

54 NA Praha, f. MZ-kolegium, 1949–1962, k. 75, i. č. 551. *Zpráva z prověrky plnění vládního usnesení č. 150 z 26.1.1954 o dosídlení pohraničí*, s. 3–5.

55 Srovnej: *Plenární zasedání ÚV KSČ ve dnech 16.–17. prosince 1953*. Praha, 1953, s. 24.

dokonce ztráty“.⁵⁶ Byla navrhována nejrůznější opatření na zlepšení stavu, což přišlo státní pokladnu na velké peníze, ale výraznější výsledek se nedostavoval.

Odchody osídlenců, resp. dosídlenců, nespokojených se situací v pohraničních JZD, prakticky nikdy nekončily. Odcházeli do vnitrozemí, ale s postupem času stále častěji zůstávali v pohraničí a pokud nenašli nové pracovní příležitosti mimo zemědělství, přecházeli nejvíce pracovat do Československých státních statků: „Velký počet osídlenců – členů JZD vystupuje z družstev a vstupuje do zaměstnaneckého poměru na státní statky nebo na jiné podniky v pohraničí. Stává se, že osídlenci jsou v JZD po dobu 3–4 měsíců, pokud dostávají od státních spořitelen půjčky na výživu a potom z družstev vystupují.“⁵⁷ Navzdory dlouhodobému poklesu počtu činných osob v zemědělství (jen v letech 1949–1953 odešlo ze zemědělství v českých zemích 323 094 pracovníků)⁵⁸ docházelo na státních statcích k jejich nárůstu, dokonce tak rozsáhlému, že v letech 1954 a 1955 překročily plánovaný počet pracovních sil. O tom, že státní statky, podobně jako STS, byly pro dosídlence nejatraktivnější, svědčí i výsledky náboru, byť jen za jediný rok 1954 (situace byla v podstatě shodná i v dalších letech): nejlépe byl splněn plán dosídlování pro strojné traktorové stanice – na 93 %, pro státní statky na 87,4 % a pro JZD a soukromý sektor na 18,1 %.⁵⁹ Státní statky byly pro osídlence atraktivní především pro pracovní a sociální vymoženosti, které v té době v JZD neexistovaly – pevná pracovní doba, dávky výchovného na děti, nárok na placenou dovolenou, zdravotní pojištění, důchodové zabezpečení aj. (zde nutno připomenout, že dosídlenci z vnitrozemí se rekrutovali ponejvíce z řad průmyslového dělnictva, z podniků a závodů, v nichž tyto sociální výhody měli zabezpečeny a byli na ně zvyklí). I když ani státní statky nesplnily úlohu neefektivnější formy hospodaření v zemědělství a výdělky v nich nebyly nijak vysoké (byly však vesměs větší než nejisté a kolísavé odměny v JZD), byly to příjmy stabilní a pravidelné, čímž se u zaměstnanců posilovalo vědomí alespoň základních sociálních jistot.

Přesto počty obyvatel v pohraničí od roku 1953 přímočaře narůstaly. Nebyl to však důsledek dosídlování, ale především vysoké přirozené reprodukce tamního obyvatelstva (v roce 1957 představovala 11,2 promile proti 5,9 promile v celých českých krajích, v roce 1958 činila 9,6 promile proti 5,0 promile v českých krajích, v roce 1959 to bylo 7,6 promile proti 3,3 promile v českých zemích).⁶⁰

Obtíže, které provázely dosídlování pohraničí až do druhé poloviny padesátých let, stále více potvrzovaly, že pouhé získání nových zemědělců nemůže vést ke stabilizaci obyvatelstva a zefektivnění zemědělské výroby, pokud nebude průběžně zajišťován všestranný rozvoj pohraničních krajů, který nabídne osídlencům více možností k práci a životu. Náznak řešení se objevil v článku předsedy Státního úřadu plánovacího O. Šimůnka z roku 1957, v němž autor přiznal, že dosídlení pohraničních okresů nemůže být do budoucna zajišťováno jen pomocí rozvoje zemědělské výroby. Doporučoval obnovit výrobu v dosud nevyužívaných průmyslových objektech a rozšířit tak škálu pracovních příležitostí.⁶¹ Za rok nato bylo vytipováno deset pohraničních okresů (Kaplice, Prachovice, Vimperk, Tachov, Horšovský Týn, Aš, Toužim, Podbořany, Žamberk

56 Plenární zasedání ÚV KSČ ve dnech 10. a 11. února 1955. Praha, 1955, s. 25.

57 NA Praha, f. MZ-kolegium, 1949–1962, k. 52, i. č. 431. Zpráva o plnění plánu rozvoje zemědělské výroby v pohraničí na rok 1954, s. 17.

58 NA Praha, f. Úřad předsednictva vlády (ÚPV), 1954–1959, k. 2266.

59 NA Praha, f. MZ-kolegium, 1949–1962, k. 52, i. č. 431. Zpráva o plnění plánu rozvoje zemědělské výroby v pohraničí na rok 1954, s. 17.

60 Zprávy a rozborů SÚS, řada Dem., Praha 1960. Osídlení českého pohraničí v letech 1945–1959, s. 26.

61 Šimůnek, O. (1957): *K některým otázkám rozvoje národního hospodářství ČSR*. In *Plánované hospodářství*, 9, 1957.

a Rýmařov),⁶² v nichž bylo přistoupeno tzv. komplexnímu dosídlování. Byly uvolněny prostředky na výstavbu mnoha set bytových jednotek a na obnovení či vybudování závodů hutního a strojírenského průmyslu.⁶³ Praxe komplexního dosídlování se v šedesátých letech rozšířila na další okresy a regiony, s cílem rychlejšího hospodářského a sociálního rozvoje celého pohraničí.

Pohraničí zůstávalo, jak v etapě „klasického“ osídlování v prvních třech poválečných letech, tak i v období dosídlování v padesátých letech, teritoriím politicky a hlavně bezpečnostně velmi rozporuplným a neklidným. Po celou dobu se do něj stěhovalo, vedle lidí morálně bezúhonných a národnostně spolehlivých, nemálo pochybných existencí, kriminálníků a zlatokopů, přicházejících s myšlenkou rychlého a nezákonného obohacení a co nejrychlejšího návratu zpět do vnitrozemí, případně do jiných, „bezpečnějších“ míst pohraničí. Bylo jich zde daleko víc než ve vnitrozemí a nutno přiznat, že tehdejší bezpečnostní orgány jen s obtížemi zvládaly všemožné nepravosti a excesy, k nimž v pohraničí docházelo.

Původní plány dosídlování pohraničí v padesátých letech, v období silící studené války, nebyly nikdy zcela naplněny. Jeden z hlavních důvodů spočíval v násilné socializaci celé společnosti a v jejích hospodářských a morálních dopadech na obyvatele. Na jedné straně zde byly oprávněné obavy osídlenců z likvidace soukromovlastnických vztahů k půdě, kterou obdrželi v rámci osídlování, na druhé straně strach z možného světového ozbrojeného konfliktu a z návratu odsunutých Němců, přiživovaný čas od času podle potřeby komunistickým režimem. To vše nakonec vyústilo ve společnosti v situaci, v níž fluktuace osídlenců s minusovým znaménkem pro pohraničí byla vskutku nezastavitelná. S časem však dostávala nové rysy a její těžiště se začalo posouvat; nebylo již ve směru vnitrozemí-pohraničí, resp. pohraničí-vnitrozemí, ale zůstávalo uvnitř pohraničí, mezi jeho jednotlivými kraji a okresy. Byl to nepochybně posun pozitivní, který však pouze mírnil neúspěchy, jež provázely politiku dosídlování v padesátých letech. Trvalo ještě mnoho let, než se pohraničí stalo více méně rovnocennou součástí ostatních regionů českých zemí.

Pohraničí českých zemí na pokračování (Dosídlování v padesátých letech 20. století)

Lubomír Slezák

Abstrakt

V pohraničí českých zemí došlo v letech 1945–1949 k migraci zhruba pěti milionů lidí – v podobě vyhnání a odsunu německé menšiny mimo území Československa a následného osídlení pohraničních krajů Čechy a Slováky. Výsledkem byla zcela nová podoba pohraničí v rovině národnostní, hospodářské, politické a kulturní, čímž také skončila jeho první etapa poválečného vývoje. Předložená práce analyzuje vývoj pohraničí v následující druhé etapě v padesátých letech. Šlo v ní o „dotažení“ do konce některých opatření z předcházejícího období, především však o prosazení programu tzv. *dosídlování* (získání nových obyvatel do pohraničí především organizovaným nábořem a jejich udržení v těch okresech a krajích, které to nejvíce vyžadovaly).

62 NA Praha, f. MZ-kolegium, 1949–1962, k. 98, i. č. 654. *Zpráva o zabezpečení adaptací a výstavby bytových jednotek v letech 1959/1960 v pohraničních okresech III. kategorie.*

63 Zprávy a rozborů SÚS, řada Dem., Praha, 1960. *Osídlení českého pohraničí v letech 1945–1959*, s. 4.

Program dosídlování byl reakcí na alarmující stav, kdy velká část osídlenců, kteří přišli do pohraničí v prvních třech poválečných letech, odcházela zpět do vnitrozemí. Přesto, že na dosídlování vyčlenil stát velké finanční prostředky, původní plány nebyly nikdy zcela naplněny. Vedle příchodů dosídlenců pokračovaly i brzké návraty mnoha z nich. Jedna z příčin této fluktuace s minusovým znaménkem pro pohraničí spočívala v socializaci společnosti a s ní i v likvidaci soukromovlastnických vztahů k majetku získanému v pohraničí a v obavách dosídlenců z války a návratu odsunutých českých Němců. Trvalo ještě mnoho let, než se pohraničí stalo více méně rovnocennou součástí ostatních regionů českých zemí.

Klíčová slova: pohraničí českých zemí; odsun Němců; dosídlování; migrace obyvatelstva.

Czech Borderland Series (Re-colonization in the 1950s)

Abstract

In 1945–1949, the Czech borderland witnessed the migration of approximately 5 million people – the German minority was displaced outside Czechoslovakia and the borderland was subsequently colonized by Czechs and Slovaks. The result was a completely new national, economic, political and cultural structure of the borderland, marking the end of the first stage of the post-war development of the territory. The submitted work analyses the development of the borderland in the subsequent, second stage in the 1950s. The aim was to “complete” certain measures taken in the previous period, especially to implement the “*re-colonization*” scheme (i.e. to attract new inhabitants to the borderland through organized recruitment and keep them in the districts and regions that needed them most).

The re-colonization scheme responded to the alarming situation when the majority of settlers who had come to the borderland in the first three post-war years returned inland. Although the state allocated substantial financial resources for re-colonization, the original plans have never been fully achieved. Many of the newly arrived settlers left after a short time. The reasons for this fluctuation with negative figures for the borderland were, among other things, the socialization of the society and the resulting elimination of private property rights to the property acquired in the borderland and the settlers’ fear of a new war and the return of the Germans displaced from Czechoslovakia. It took many years before the borderland became a more or less equal part of other regions in the Czech lands.

Keywords: Czech borderland; displacement of Germans; re-colonization; migration of population.